

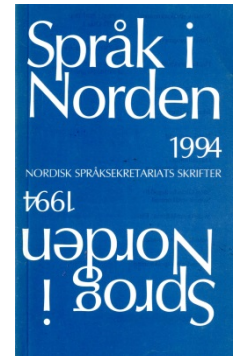
Sprog i Norden

Titel: Modersmålets ställning i den isländska skolan. Definitions- och prioriteringsproblem

Forfatter: Heimir Pálsson

Kilde: Sprog i Norden, 1994, s. 55-62

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Modersmålets ställning i den isländska skolan. Definitions- och prioriteringsproblem

Heimir Pálsson

Det händer ganska ofta nu för tiden på samnordiska möten av det här slaget, när man redogör för situationen i respektive länder, att det blir en aning som i en känd Eddadikt, Guðrúnarkviða, den första: en tävlan om vem som har det sämst. För att göra mitt till att bryta denna urgamla tradition tänker jag börja med att konstatera att kvantitativt sett är modersmålets situation i den isländska skolan rätt bra och egentligen inget att klaga över.

Det isländska skolväsendet består i dag av en obligatorisk tioårig grundskola samt en icke obligatorisk men i praktiken nödvändig två- till fyraårig gymnasieskola. Enligt uppgifter från utbildningsministeriet ligger timantalet per vecka för modersmålet i grundskolan på litet över 6 undervisningstimmar i genomsnitt. De flesta grundskolorna är niomånaders skolor, och även om vi endast räknar med 28 aktiva undervisningsveckor per år får varje grundskolelev sålunda minst 1 680 undervisningstimmar i modersmålet. För dem som sedan går en traditionell yrkeslinje kan vi räkna med ytterligare 156 timmar och för studentlinjer minimalt 390 timmar, vilket utgör ca 10 % av studentens skoltid. En isländsk student har alltså totalt fått modersmålsundervisning på 2 070 fyrtyotimminuters lektioner. Det motsvarar 34,3 fyrtyotimmars arbetsveckor eller drygt 8,5 månader. Då har man inte räknat med den tid som går åt till förberedelser för tentor och till själva tentorna. Allt om allt bör det därför rimligen ligga på runt ett helt arbetsår i dagtid. Och jag upprepar: Det kan vi inte säga är dåligt.

I lärarutbildningen för grundskollärare ingår isländska med knappt 10 % i allmänutbildningen och drygt 25 % för de lärarkandidater som tar modersmål som s.k. valgfag, d.v.s. specialämne. För att bli lärare på gymnasieskolan måste man ha en isländsk akademisk grundexamen i isländska.

Sammansättningen kan visserligen vara mycket varierande, men dessutom krävs det utbildning i pedagogik. – Här kan man peka på en tillbakagång. Före 1977 krävdes det nämligen en isländsk cand. mag. (närmast motsvarande dansk magisterutbildning) för att bli gymnasielärare. Men eftersom det rådde en stor brist på utbildade lärare blev lagen ändrad – under protester från dåvarande magisterföreningen.

Detta är alltså den yttre och kvantitativa verkligheten. När man däremot börjar titta på innehållet kan det uppstå betänkligheter och man skymtar till och med rejäla problem. Jag citerar ett föredrag jag hörde på Island i augusti månad. Det var den svenske författaren och kritikern Göran Hägg som beskrev svenskans situation i den svenska skolan, och jag citerar honom inte för att informera om situationen i Sverige utan jag ber läsaren sätta in *isländska* i stället för *svenska* när detta ord förekommer, och då har man fått mitt nästa konstaterande:

«Svenskans problem är att ingen, efter den första lästräningen, vet vad man ska ha ämnet till.»

Så långt Göran Hägg och jag räknar inte med att hans landsmän enhälligt kan instämma i hans kritik. Men i det följande tänker jag försöka förklara varför jag tycker beskrivningen passar bra när det gäller isländskans eller modersmålets ställning i den isländska skolan.

Det första steget i mitt resonemang utgörs av lite historik. Jag vill gärna att ni går tillbaka med mig ca 25 år i tiden. Vi som då, kring 1968, kom ut från universitetet och hade gått genom hela den isländska skolan, vi hade fått bra mycket undervisning i relativt traditionell grammatik av det ursprungligen latinska slaget. I gymnasiet hade vi t.ex. fått bryta ner Völvans spådom i syntaktiska atomer. Vi hade tagit oss genom språkhistorien så att vi till studentexamen väntades kunna normalisera en prosatext från Egils saga med rättskrivning enligt professor Wimmers teori. Vi hade visserligen därigenom lärt oss mycket – låt oss säga nyttig – böjnings- och formlära, samt inhöstat ansevärd syntaktiska kunskaper, men ni måste förlåta mig om jag säger att vi hade det föga roligt i detta studium. Så

långt gick det faktisk i gymnasiet, att när jag gick på universitetet och läste för sluttentan, så plockade jag fram mina notater från näst sista och sista gymnasieåret för att friska upp språkhistorien, speciellt omljuden.

Vi hade förutom detta läst rätt mycket dikter från tiden före 1944, en del islänningasagor, knappt någon modern roman, men fått stoppa i oss ett antal årtal, viktiga för de döda diktarna med vilka vi stiftade bekantskap.

Den tunga vikt som grammatik och syntax, d.v.s. den formella språkläran, hade i det gamla gymnasiet – vilket i sin tur smittade av på folkskolan eftersom den förberedde eliten för studentbanan – denna grammatiska övervikt hade som allt annat sin historiska förklaring. Den hade övertagits från latinskolan, där isländsk grammatik kommit in som undervisningsämne under det romantiska artonhundratalet, efter att Rasmus Christian Rask skrivit sin mycket berömda isländska grammatik, visserligen för utlänningar, men just efter hans mönster hade de äldsta isländska läroböckerna skapats enligt dr Guðrún Kvarans undersökningar som de presenterades i en festskrift till president Vigdís Finnbogadóttir på sextioårsdagen. Detta innebär att den historiska bakgrunden för grammatiken i undervisningen var undervisning i isländska för utlänningar. Ett självständigt försök på att skriva en synkronisk isländsk grammatik för undervisning i modersmålet hade i själva verket aldrig gjorts.

Med denna bakgrund tog vi emot sextiotalets och det gryende sjuttiotalets revolutionerande idéer om grammatik och litteraturlära. New criticism kom som en frälsande ängel, herrarna Welles och Warren slog med sin stav på berget och vi såg en klar källa strömma. Och detta just när skolreformen kom med full styrka in i vårt samhälle, grundskola efter svenskt mönster, credit-unit-systemet in i gymnasiet och sedan i gymnasieskolan efter förebilder från amerikanska Junior Highschool. Det är faktiskt samma system man nu inför i den svenska gymnasieskolan som vi «upptäckte» i Hamrahlíð-gymnasiet i Reykjavík år 1971-72. Det var vågorna från rymdperioden i Amerika som träffade oss här i Västeuropa, och med de förutsättningar vi hade tog vi glada emot.

Nu bör det påpekas att den isländska årskullen barn är relativt fåtalig. Det är mellan 3 800 och 4 200 barn som kommit in i skolan per år de sista 25 åren. Det innebär att det är national-ekonomiskt sett mycket viktigt att så många som möjligt kan ta del av varje kurs, såväl i grundskolan som gymnasiet och yrkesskolorna. Att införa en samlad gymnasieskola (norsk: videregående skole) var därför mycket önskvärt, för inte att säga nödvändigt.

Detta är endast småbitar av det pussel som lades för mer än 20 år sedan, men jag tror det är tillräckligt för att förstå att min generation fann det lämpligt att vända upp och ner på rätt mycket i skolsystemet och klassituationen, inte minst i modersmålsundervisningen. Som naturligt var grep vi med entusiasm de nyaste redskapen, och vi hade inte tid, tålmod eller utbildning till att göra de empiriska undersökningar och försök som krävdes för en revolt i skolan. Vi gick helt enkelt mot nya tider med de revolutionäras glöd i ögat.

Detta säger jag inte för att ursäkta oss utan för att ge den historiska bakgrunden så långt jag tycker mig förstå den i dag.

Det första man gjorde i modersmålsundervisningen var att markant skilja mellan på ena sidan grammatik, på andra sidan litteraturvetenskap. Detta överensstämde mycket bra med de moderna linjerna på universiteten, där just filologin fick marschera ut medan de två nymodiga vetenskaperna, språkvetenskap och litteraturkritik och -teori, tågade in. Nu lästes Völvans spådom inte mera som syntaktisk övningstext utan som höglitteratur, helst utan litteraturhistoria men med en mycket avancerad förståelse för diktens betydelse för den moderna människans personliga utveckling. Njals saga blev, bl a i undertecknads tolkning, ett fantastiskt exempel på att de så kallade «nya» idéerna om kvinnofrigörelse och jämlikhet eller Sigmund Freuds teorier om oidipus- och elektra-komplexen egentligen var tidlösa och hade blundat i litteraturen hela tiden. Och jag kan tala om att det var roliga tider, åtminstone för oss lärare. De som vi kallade reaktionära blev förstås förbannade, men de led av brist på argument och vi tyckte att vi hade den stora sanningen på vår sida. Till stor hjälp för oss var det faktum att man från universitetshåll redan i ett halvsekel hade klagat över studenter-

nas dåliga kunskaper och träning i modersmålet. Detta kunde vi påpeka och säga som så att det är uppenbart att era metoder inte duger och aldrig har varit tillräckliga. Därför måste vi ändra på dem.

Under täcknamnet språkvetenskap hade vi nöjet att avlösa den traditionella grammatiken med Noam Chomskys djup- och ytstrukturteorier, faktisk i en av de bästa läroböcker som skrivits om ämnet på nordiska språk, *Målmyndunarfræði* av Jón Gunnarsson. Den blev omstridd, men som lärare hade man fortfarande roligt utan att ha någon aning om huruvida våra nya metoder och nya ämnen skulle ge bättre resultat än de gamla.

Och ännu en sak. I den traditionella skolan hade *rättskrivning* spelat en ganska stor och viktig roll. Otroligt många veckotimmar hade använts för att lära oss stava enligt konstens regler. Rättskrivning hade till och med varit en av barriärerna i latinskolan – och om ni nu tror det eller ej, så kunde man koka ihop sådana rättskrivningstentor att det endast var ytterst få av hela årskullen som klarade sig utan ett antal felstavningar. Helst skulle vi i denna tid ha velat avskaffa all formell undervisning i rättskrivning. Det gjorde vi inte, men det kan ses som en formell protest att man kraftigt reducerade det timantal som gått till denna undervisning. Följden blev förmodligen att det kom färre superrättstavare ut av gymnasierna, men för vanliga studenter verkar ändringen inte ha spelat någon större roll. Som alla kan förstå är det mycket svårt att skaffa belägg för sådana påståenden, men undersökningar tycks visa att den formella regelundervisningen i rättstavning inte ger speciellt imponerande resultat hos den övervägande delen av eleverna. .

Som alla vet i dag blev resultatet av de nya metoderna och de nya ämnena inte bättre studenter, varken på Island eller i övriga Västeuropa. Det blev inte sämre studenter heller om man tänker på eliten. Den lilla grupp som tidigare hade klarat sig bra, den fortsatte klara sig bra. Men det blev mycket fler studenter och därmed blev genomsnittet självklart mindre ägnat till traditionella akademiska studier. Universiteten trodde fortfarande på elitteorierna, och det blev ett skrämmande högt antal studenter som körde på tentorna under sitt första eller andra universitetsår. Så är det ännu den dag i dag, men faktiskt utan

att man fått höra någon vetenskaplig diskussion om huruvida de krav som ställs vid universitet är de enda riktiga kraven.

Naturligtvis rungade ramaskriken. Hela gymnasiet hade fördärvats, kraven hade sänkts och nu, det vill säga för ca tio år sedan och till dags dato, fick universiteten lida. Ganska riktigt. I stället för att de traditionella gymnasierna hade tagit emot ca 25 % av årskullen tog den nya fyraåriga gymnasieskolan emot upp till 60 %. Över 35 % avslutade studentexamen, jämfört med drygt 10 % under 60-talet. Ökningen blev förstås först och främst bland elever med betyg kring 6,00 på 10-skalan och påverkningarna på universitetsnivå kunde inte undvikas. Ändringarna hängde självklart bl.a. ihop med att de första tre terminerna på gymnasieskolan blivit gemensamma för såväl yrkeslinjer som studentlinjer.

Men åter till modersmålet i den isländska skolan. Ja, modersmålet och modersmålsundervisningen. Hur var det med den? Som jag redan beskrivit gick tendensen från den traditionella grammatikskolan till språkvetenskap och litteraturvetenskap. Men problemet tycks vara att ingendera vetenskaperna är *modersmål*. Undervisningsgrenen «modersmål» är inte ens språkvetenskap plus litteraturvetenskap. Däremot är båda dessa vetenskapsgrenar mycket lämpliga som stöd till modersmålsundervisningen och därmed till ämnet modersmål. Men det är mycket annat som krävs. Och det första men viktigaste är faktiskt att man för sig själv lyckas definiera vad modersmålsundervisningen ska innehålla och vad den ska föra till. Ska detta ske på ett acceptabelt vetenskapligt sätt måste det rimligen innebära följande tre steg:

1. att man definierar varje skolstegs mål, d.v.s. att man får klart för sig vad det är man tänker lära eleverna, vilka ämnesmässiga krav det är rimligt att ställa och vad man sedan kan bygga ovanpå de kunskaper som förmedlats
2. att man definierar den väg eller de vägar man kan gå för att nå fram till detta mål, d.v.s. de vetenskaper man kan dra nytta av plus det tidsutrymme det kräver att föra målgruppen fram till målet
3. att man slutligen snickrar de redskap man ska använda, med andra ord skriver de nödvändiga böckerna, skapar de nödvändiga läromedlen.

När man gjort så kan det bli en hård kamp att få bort allt det som så småningom har stoppats in i lektionerna i den så kallade modersmålsundervisningen, inte minst i grundskolan. Kunskapsexplosionen och värderingsändringarna under det snart gångna halvsekle har gradvis stoppat in nya och nya ämnen i modersmålstimmarna. I modersmålsundervisningen bör man t ex behandla jämlikhet, naturvård, hembygdkunskap, hemfrid, pubertetsproblem, sexualkunskap – för endast att nämna några av tidens viktiga ämnen. Samtidigt ställs det ökade krav på att lärarna ska se till att eleverna skaffar sig både allmänbildning och förberedelser för universitetsstudier i alla vetenskaper. Man kräver att litteraturläsningen ska ta utgångspunkt i elevernas vardag samtidigt som den ska föra litteraturarvet och kulturen vidare och se till att det inte blir ett traditionsbrott, varken i språkets eller litteraturens utveckling.

Dessa motstridiga krav kan inte uppfyllas samtidigt. Man får finna sig i att prioritera.

Modersmålets problem i den isländska skolan är sålunda ett definitions- och prioriteringsproblem. Exakt som det verkar vara i alla västerländska skolor. Eller med andra ord: exakt som man kan vänta sig i en pluralistisk tidsålder då djungellagarna kallas för frisinnade och moderna krav; det kan inte bli annorlunda i vår materialistiska tid.

Nu är jag klar över att allt jag har sagt mycket väl skulle kunna fungera som förberedelser för en sammanfattning där jag citerade Henrik Ibsen och sa: «Jeg går ikke med på å flytte brikker. Slå spillet over ende; da har De meg sikker.»

Eller till och med: «I sørger for vandflom til verdensmarke. Jeg legger med lyst torpédo under Arken.»

Men jag har faktiskt lärt en läxa under de 23 år som gått sedan jag började min verksamhet som modersmållärare i ett ungt gymnasium. Jag *vet* att skolan mår illa av revolutioner. Jag *vet* att det tyvärr måste gå ut på att flytta brickor.

Jag *vet* också mycket väl att man kan resonera som så att mänsklighetens utveckling åtminstone under det snart gångna seklet har kännetecknats av böljegång, och därmed kan man bita av all diskussion med att allt upprepar sig. Nu kan vi vända tillbaka till det som var.

Men här finns ingen väg tillbaka. «Back to the basics» har, i varje fall på denna sidan Atlanten, blivit en mycket falskt slogan. Det skulle i vårt fall innebära att återvända till metoder som inte räckte till för trettio år sen. Hur i all världen skulle de då kunna räcka till i dag, i en totalförändrad värld?

Det som i dag är annorlunda än tidigare det är att vågrörelserna har blivit så pass korta att de, eller vi, som var unga år 1968 (för att använda ett meningslöst årtal), vi är fortfarande i full vigör och det är vår plikt att dra lärdomar av de bistra rön vi har gjort, lära av våra misstag och gå kamplystna en ny tid till mötes för att flytta brickorna.

Våra barnbarnsbarn kommer inte att säga och kan inte säga: «Förlåt dem, de visste inte vad de gjorde.»